

Др НОВИЦА РАКОЧЕВИЋ

ОДНОСИ ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ 1903 — 1918

У ноћи 28/29. маја 1903. године српски официри завјере-ници убили су у Београду краља Александра Обреновића и још неколико лица. Српска народна скупштина изабрала је 4. јуна за краља Србије књаза Петра Карађорђевића, унука вође првог српског устанка Карађорђа, а зета црногорског књаза Николе Петровића Његоша, чија је кћерка била удата за новог владара. Избором књаза Петра за краља Србије црногорско јавно мњење, као и српско уопште, очекивало да ће настати добри односи између двије сродничке династије двију држава истог народа и заувјек нестати оно неповјерење, па и мржња међу црногорском и србијанском династијом док су Обреновићи били на пријестолу Србије.

Избором Петра Карађорђевића за краља Србије заувјек су покопане наде црногорског књаза Николе да ће се једног дана уједињење српског народа извршити под његовом династијом. Донекле су такве наде постојале и код народа у Црној Гори, а потицале су отуда што је краљ Александар Обреновић био непопуларан и у Србији и у српском народу уопште. У Црној Гори је на освитку XX вијека владало снажно увјерење да ослобођење још неослобођеног дијела српског народа у саставу турске царевине и уједињење Црне Горе и Србије — то јест српског народа — треба да изврши црногорска династија Петровић — Његош као старија и заслужнија за српску ствар.

У јулу 1903. године српска влада је повукла свог посланика са Цетиње. Учинила је то под изговором да он иде на одсуство, али ће се њен посланик вратити на Цетиње тек послије четири пуне године. Црна Гора све до јесени 1913. године неће имати свог посланика у Србији. Међутим, историјска судбинска повезаност Црне Горе и Србије, и поред неповјерења, подозре-

ности, па и мржње међу њиховим династијама родбински повезаним, у појединим кризним ситуацијама приморавала их је на међусобно зближавање.

У 1903. години збила су се два догађаја важна за историју балканских народа: у августу је избио устанак македонског народа, а у октобру у Мирциштегу долази до споразума између Русије и Аустро-Угарске. Та два догађаја условила су покретање разговора између влада Црне Горе и Србије о усклађивању спољнополитичких акција и склапању савеза.

Питање склапања савеза покренуто је већ у септембру 1903. године. О ситуацији на Балкану и потреби склапања савеза размијењена су мишљења у Цариграду између тамошњег српског посланика и црногорског министра спољних послова војводе Гавра Вуковића, који се тамо налазио службеним послом. У тој размјени мишљења констатовали су да је ситуација на Балкану „погибелна“, како за српски народ у Турској „тако и за обје српске државе“.

Пошто из Београда није долазио очекивани одговор, књаз Никола преузима иницијативу. Крајем 1903. године црногорски министар спољних послова пише предсједнику српске владе (који је био посланик Србије у Цариграду када се овај са њиме срео у септембру), опомињући га на њихов тадашњи разговор. Српска влада је позвана да са црногорском владом ступи у споразум „у свим појединостима заједничког држања“ и да се договоре о заједничкој акцији, „јер рат изгледа неизбјежан“. И књаз Никола је позвао краља Петра на склапање споразума, изразивши жељу да односи Србије и Црне Горе убудуће иду „једним политичким колосјеком“.

Ову црногорску иницијативу условило је више разлога. Знајући за споразум аустро-руски, и да Русија због заплета са Јапаном није у могућности да се активно ангажује на Балкану, књаз Никола се плашио од нових немира у балканским областима Турске, који би Аустро-Угарској могли пружити повод да, под изговором завођења реда, ако не посједне а оно уведе контролу у косовском вилајету и тако онемогући планове Србије и Црне Горе. Зато се наметала неопходна потреба да Србија и Црна Гора изграде заједнички став о томе како поступити ако дође до устанка у Македонији и косовском вилајету. У случају да се буде морало ући у рат, за Црну Гору је било животно питање да са Србијом утврди заједнички план ратних операција.

Српска влада је прихватила црногорску иницијативу. Она у априлу 1904. године шаље нацрт уговора, под називом „Савезни уговор између краљевине Србије и књажевине Црне Горе.“ Преговори су одуговлачени, обје стране су излазиле са својим нацртима, пројектима и контрапројектима, док коначно у првој половини 1905. године нијесу прекинути. Тако до споразума није дошло. Узроци неспоразума током преговора били су: 1) инсис-

тирање црногорског књаза да се унапријед разграниче интересне сфере између Црне Горе и Србије на турској територији: Санцаку, Метохији, Албанији и 2) да уговор саопшти руском цару. Ове предлоге српска влада није прихватила. По свој прилици, преговори су прекинати услед интервенције Русије, која је из нама непознатих разлога, успједила крајем маја 1905. године. Различити државни и династички интереси испољени у току преговора такође су један од битних разлога који су довели до њиховог прекида, без обзира на непосредни повод. И на Цетињу и у Београду су увидјели да нема ратне опасности, па савез није био неопходан. Тако савез није склопљен, али је у основним правцима спољне политике постигнут споразум. У Аустро-Угарској су и Србија и Црна Гора гледале највећу опасност, не само за њихов даљи развој и ослобођење неослобођеног дијела српског народа него и за њихов опстанак.

Значај преговора је још у томе што је истакнут принцип „Балкан балканским народима”. Истицање тог принципа усмјерено је у првом реду против аустроугарског продора на Балкан, као и сувишног мијешања у балканска питања и сваке друге силе уопште.

Политичка збивања у Црној Гори, а посебно од увођења устава крајем 1905. године, такође су била повод љутњи црногорског књаза и владајућих кругова на србијанске владајуће кругове.

Књаз Никола, навикнут на лични начин владања у току 45-годишње владавине, није био спреман да се држи ни устава који је „даровао” народу, а камоли да народу дозволи шире демократске слободе. Он је био сувише сујетан и осјетљив на савјете, а камоли на критике. Међутим, устав је, и онакав какав је био, изазвао политизацију народних маса ширих размјера, што је изненадило не само црногорског владара него и најбоље познаваоце прилика у Црној Гори.

Прва црногорска законодавна скупштина, изабрана за период 1906 — 1910. године, већ првог дана свог рада показала је да неће бити послушно тијело књаза Николе, а њена већина настоји да се у Црној Гори уведу што шири грађански демократски односи. У њеним редовима формира се и прва грађанска странка у Црној Гори — Народна странка, која је донијела и свој програм. Књаз Никола се није могао помирити са скупштинском којом му „отима” власт, па је повео смишљену борбу против скупштинске већине и Народне странке. У априлу 1907. године књаз доводи на управу државе конзервативни и њему одани кабинет др Лазара Томановића. Убрзо затим он распушта Народну скупштину изабрану за период 1906 — 1910, расписује изборе за нову, а у јесен исте године доноси одлуку да ни један присталица Народне странке не смије бити изабран за народног посланика. Режим забрањује рад Странке, прогони њене приста-

лице, забрањује њен орган „Народну мисао” и руши штампарију листа.

На поступак књаза Николе са Народном скупштином и Народном странком и прогон присталица демократских слобода у Црној Гори оштро су реаговали црногорски студенти и емигранти у Београду, а мање или више и скоро сви београдски листови. Са Цетиња су оптуживали српску владу за подстрекавање црногорске опозиције чак и на револуционарни рад. Предсједник црногорске владе Томановић се жалио аустроугарском посланику на Цетињу како из Београда стижу вијести да тамошња црногорска омладина спрема позив црногорском народу на револуцију противу књаза и његове владе. Црногорски владајући кругови су били нерасположени што се дозвољавају грађанске слободе у Србији, јер оне су имале заразан утицај на тамошње црногорске студенте и емигранте. Српска влада је била принуђена да се стално брани од тих оптужби. Она је доказивала, што је било сасвим тачно, да је Србија била и остала далеко од сваког мијешања у унутрашње послове Црне Горе.

Због прогона демократских и опозиционих елемената у Црној Гори од стране књаза и његовог режима, неколико црногорских студената и емиграната у Београду непромишљено је донијело одлуку о набавци 15 комада бомби и о њиховом слању у Црну Гору. Бомбе је открила црногорска полиција. Те су бомбе послужиле књазу Николи и црногорском режиму као погодан изговор за уништење демократске опозиције у Црној Гори и за оптужбу званичне Србије за мијешање у унутрашње ствари Црне Горе — да је у Београду организована завјера и тамо набављене бомбе са намјером убиства црногорског књаза, разарања црногорског двора и дизања револуције. Црногорска влада је затражила од српске владе да се ухапсе Црногорци који се налазе на њеној територији а које је истрага осумњичила да су умијешани у аферу с бомбама — а затим је затражила екстрадицију привремено притворених Црногораца у Београду. На Цетињу су сматрали да је дошло вријеме да српска влада на дјелу покаже да ли је вољна да са Црном Гором одржава пријатељске односе, па ће од њеног става према црногорском захтјеву зависити даље одржавање дипломатских односа. Српска влада није могла испунити црногорске захтјеве, јер за то није било правног основа.

Колико су књаз Никола и црногорски владајући кругови придавали важност предстојећем суђењу у вези с афером показује и формирање посебног Суда за суђење анархистичких злочина. Велики политички процес одржан је у прољеће 1908. године. На процесу у улози крунског свједока појавио аустроугарски агент Борђе Настић, који је краља Петра, престолонаследника Борба и организацију „Словенски југ” оптужио као главне подстрекаче завјере против књаза и режима у Црној Гори.

Свједочење Настића изазвало је револт српског посланика Јовановића, који је 8. новембра 1907. дошао на Цетиње и затекао вијест да су откривене бомбе којима је имао бити убијен књаз Никола. Српска влада је одобрила посланику одсуство на „неодређено вријеме”. Црногорска влада се нашла у неугодној ситуацији, јер је одлазак српског посланика значајно и прекид дипломатских односа са Србијом. Предсједник владе покушао је да ствар бар донекле ублажи, правдајући се да је до свједочења Настића дошло неумјешношћу предсједника суда те да његовом свједочењу не треба давати важност, а српска влада и званични кругови Србије немају удјела у бомбашкој афери, него је она чисто црногорска унутрашња ствар.

Анексија Босне и Херцеговине проглашена манифестом аустроугарског цара 7. октобра 1908. године довела је до измирења завађених бомбашком афером владајућих кругова Црне Горе и Србије. Анексија је угрозила животне интересе двију држава и српског народа уопште, па је изазвала огромно огорчење и у Србији и у Црној Гори. На дневни ред се поставило питање не само побољшања односа него и склапања савеза између Србије и Црне Горе. Јавно мњење обје државе, као и јавно мњење српског народа уопште, па донекле и југословенско, тражило је од водећих људи ових двију држава да пређу преко међусобних неспоразума и да склопе савез ради одбране националних интереса.

Српски посланик је 12. октобра 1908. стигао на Цетиње. Српска влада је црногорској упутила меморандум како се треба понашати, које територијалне компензације тражити и шта тражити за народ Босне и Херцеговине уколико се не могне спријечити анексија ових двију југословенских покрајина и не врати за њих стање сагласно одредбама Берлинског уговора. Црногорска влада је скоро у цјелости прихватила предлог српске владе. У сагласности са књазом Николом, она је формулисала своје гледиште у три тачке. Што се тиче питања Босне и Херцеговине, она се у потпуности сагласила са српским предлогом. У Београду је упућен бригадир Јанко Вукотић, као књажев и владин изасланик. Он је српској влади понио одговор.

Анексија је, дакле, приморала владајуће кругове Србије и Црне Горе да пређу преко нагомиланог неповјерења и склопе савез. Престала су и међусобна оптуживања преко штампе. Књаз Никола препушта вођство Србији у дипломатским и војним питањима, али ипак — не желећи да потпуно буде у сјенци Србије — настоји да истакне свој углед. С времена на вријеме показује се сувише ратоборним, настојећи да створи увјерење да је одлучнији од Србије, да је готов да више ризикује, а понекад је изјављивао да је спреман ићи напријед „па ма шта било”.

У Београду је бригадиру Вукотићу приређен величанствен дочек. Вукотић је посетио председника владе и примљен је у аудијенцију код краља Петра. Сусрео се са вођама политичких странака, истакнутим политичарима, а посетио је начелника Генералштаба и посланике Енглеске, Француске, Русије и Италије.

На основу размијењених писама између двију влада од 9. и 16. октобра, у Београду је 24. X 1908. склопљен уговор између Србије и Црне Горе, који су потписали: у име црногорске владе бригадир Јанко Вукотић, а у име српске њен председник Петар Велимировић. У уговору се каже да су Србија и Црна Гора „потпуно сложне у оцјени ситуације створене анексијом Босне и Херцеговине” и да заједнички констатују да је анексија нанијела „тешке повреде” интересима српског народа и угрозила даљи развитак и самосталност „обеју Српских самосталних држава”. Даље се констатује да је постигнута „потпуна и најтешња сагласност” за заштиту заједничких интереса и да ће ако се укаже потреба, интересе и оружјем бранити.

Одушевљени дочек приређен Вукотићу у Београду изазвао је у Црној Гори општу радост. Књаз и влада су захвалили српском краљу, влади и народу. На вечери приређеној у двору у част бригадира Вукотића, књаз Никола је изјавио да је постигнута пуна сагласност између Црне Горе и Србије.

У дипломатској акцији Србија свуда иступа и у име Црне Горе, као што је то и утврђено споразумом. Међутим, књаз води и самосталну дипломатску акцију. Шаље своје посланике у Петроград и Цариград.

Ипак — приморане притиском Аустро-Угарске и савјетима осталих великих сила — Србија је признала анексију 31. марта, а Црна Гора 5. априла 1909. године.

Неколико мјесеци по завршетку анексионе кризе поново долази до погоршања односа између Црне Горе и Србије. Наступило је стање као у вријеме фамозне бомбашке афере. Узрок томе био је неуспјели покушај побуне у колашинском округу, који је довео до познатог колашинског процеса. За тај покушај, у коме није испаљен ни један метак, нити је ко озлијеђен, књаз Никола и кругови око њега оптужили су извјесне кругове у Србији, па и званичне, тврдећи да су они стајали иза афере. У томе правцу било је усмјерено и суђење у Колашину. Међутим, илегалне организације Народне странке које су се стварале у Црној Гори током 1909. и покушај побуне у колашинском округу били су чисто црногорска ствар, а из Србије нити је ко за њих знао нити ко иза њих стајао.

Поводом стријељања петорице осуђених у колашинском процесу, у Београду је дошло до бурних протеста, одржавања митинга и интерпелација у Српској народној скупштини. Иницијатори тих протеста били су црногорски емигранти и студен-

ти у Београду и Српска социјалдемократска странка. До протеста је дошло и у више мјеста у унутрашњости Србије. Српска штампа уопште, како она у Србији тако и она ван Србије, од крајње националистичке до радничке, изузев неколика листа, као и напредна хрватска штампа, са великим огорчењем је писала о колашинском процесу.

Извршење смртне казне над петорицом политичких криваца заталасало је српско, а великим дијелом и југословенско јавно мњење. Српска влада је остала по страни свега тога — није давала изјаве, није предузимала дипломатске кораке код црногорске владе, није од ње тражила обавјештења у вези са процесом.

Од средине јануара 1910. године погоршање односа владајућих фактора Црне Горе са Србијом ишло је к врху, па је изгледало да ће српски посланик напустити Цетиње. Узрок том погоршању било је то што су књаз Никола и црногорска влада тражили од српске владе да се неколико црногорских студената и емиграната протјера из Србије.

У интересу побољшања односа, а по савјету Русије и Француске, српска влада је крајем фебруара 1910. године позвала неколико најистакнутијих црногорских студената и емиграната да напусте Србију, а они су то и учинили. Протјеривање црногорских политичких емиграната у српском јавном мњењу, у Србији и ван ње, наишло је на неповољан одјек, па су зато уследили протести у штампи и интерпелације у Српској народној скупштини. Иако су представници црногорских студената и емиграната отишли из Србије, међу владајућим круговима двију држава и даље је остало неповјерење, мада су они настојали да пред јавношћу то неповјерење донекле ублаже.

Године 1910. падала је 50-годишњица владавине црногорског књаза Николе. У јавности се сматрало да ће књаз ту прилику искористити да Црну Гору прогласи за краљевину а себе за краља, што је и урађено 28. августа исте године. Поводом јубилеја и проглашења Црне Горе за краљевину у српској штампи је вођена велика полемика. Неки листови су постављали питање да ли уопште треба да се Црна Гора проглашава за краљевину и који су разлози за то, а особито се коментаришало да ли српски краљ Петар треба да иде на јубилеј књаза Николе. Краљ Петар није пошао на Цетиње, него је тамо пошла делегација српског двора на челу са престолонаследником Александром.

Међу водећим државницима Црне Горе и Србије почело се говорити о савезу за рат против Турске крајем 1910. или почетком 1911. године. То је питање стављено на дневни ред у вези са покретом албанског народа и његовим устанцима против турске власти. Иницијатива је дошла од Црне Горе, која је увијек била спремна за изазов и помагање буна у сусједству на

турској територији. Црна Гора се од свих балканских држава најнепосредније и најактивније ангажовала у албанском устанку. Ипак, до преговора долази тек крајем септембра 1912, и то у Луцерну, у Швајцарској, гдје су 3. октобра 1912. год. делегати двију држава потписали два акта: Политичку конвенцију и Војну конвенцију. Овај уговор нити је укидан нити допуњаван. У њему нема помена о унији или било каквој сарадњи после рата. Црна Гора је објавила рат Турској 8, а остале савезнице (Србија, Бугарска и Грчка) 17. и 18. октобра 1912. године.

Скадар је био главни циљ операција црногорске војске. За акције на том правцу концентрисане су двије трећине, а остатак војске је одређен за операције према Пљевљима, Бијелом Пољу, Беранама, Плаву и Гусињу. Међутим, због слабости у раду Врховне команде црногорска војска на почетку рата није узела Скадар, иако је то могло веома лако. Допуштено је да се у Скадру прикупи турска војска и да га уз помоћ Аустро-Угарске и Њемачке утврди. А што је најважније, због става Аустро-Угарске Скадар је постао европско питање. Црногорска војска, недовољно опремљена и обучена, без довољно тешке артиљерије, заједно са Приморским групама српске војске које су се нашле у близини Скадра, од 7. до 9. фебруара 1913. врши јурише на скадарска утврђења (Бардањолт, Брдицу и Тарабош). Претрпела је велике губитке, али Скадар није узела. Када је било јасно да црногорска војска сама не може узети Скадар, краљ Никола се, као врховни командант обратио српском краљу Петру за помоћ у војсци и одговарајућој артиљерији. Молби црногорског краља је удовољено. Српска Врховна команда је 21. фебруара 1913. године формирала српски Приморски кор, под командом генерала Петра Бојовића. Било је предвиђено да његова снага износи 30.450 људи, 41 артиљеријско оруђе, 20 ми-траљеза и 4 авиона. Међутим, већи део трупа требало је упутити у Солун, одакле су имале бити транспортоване грчким бродовима у албанску луку Сан Бовани ди Медуро. Тако је питање Скадра постало заједничко питање, српско и црногорско. Предстојало је, дакле, оно што краљ Никола није желио — да се Скадар, главни циљ операција црногорске војске, осваја уз помоћ српске војске и под њеном командом. Међутим, до заједничког напада српске и црногорске војске на Скадар није дошло, јер су велике силе вршиле притисак на Србију, чак већи него на Црну Гору, захтијевајући од ње да прекине бомбардовање Скадра и да повуче своју војску. Напокон се српска влада морала повиновати ставу великих сила, па је 10. априла 1913. године доставила директиву српској Врховној команди да српске трупе напусте блокаду Скадра. Српски Приморски кор се прикупио у Медови и Љешу и 22. априла почео укрцавање у бродове.

Црна Гора, међутим, остаје одлучна да Скадар примора на предају, пошто је резоновала: ако се Скадар нађе у њеним

рукама, постоји зрачак наде да га задржи. Питање предаје Скадра ријешено је без проливања крви, пошто опкољени турски гарнизон није више био у могућности да се брани. Другог излаза није имао, већ да преговара са црногорском Врховном командом за што часније услове предаје. Споразум је постигнут ноћу 22/23. априла. Командант одбране Есад паша са цијелом војском и наоружањем уз почаст је напустио Скадар. Црногорска војска је заузела утврбење 24. априла и свечано ушла у варош.

Међутим, због одлучног става Аустро-Угарске, који су на крају подржале и велике силе, Црна Гора је била принуђена да напусти Скадар. О томе је коначну одлуку донио краљ Никола, 4. маја 1913. године.

Ноћу 29/30. јуна 1913. године бугарска војска је без објаве рата напала српску војску у Македонији. До рата је дошло због сукоба србијанске и бугарске буржоазије око подјеле територије Македоније ослобођене у првом балканском рату. Црна Гора је стала на страну Србије и послала јој у помоћ дивизију од 13 хиљада војника под командом генерала Јанка Вукотића, који је истовремено био и предсједник црногорске владе. Црногорци су учествовали у борбама до 31. јула, када је дошло до примирја, а ускоро и до мира међу зараћеним странама.

Послије завршетка рата са Бугарском, између црногорске и српске владе, поведени су преговори о подјели територије ослобођене у 1. балканском рату. Споразум је потписан 13. 11. 1913. Територија коју је добила Црна Гора износила је око 5.000 квадратних километара, тако да је површина Црне Горе у новим границама износила 14.443 км².

Једна од тековина 1. балканског рата била је успостављање заједничке границе Црне Горе и Србије, чиме је омогућено и успостављање тјешњих односа међу овим двјема државама. У балканском рату су се испољиле многе слабости у свим областима државног и друштвеног живота Црне Горе. Војска није била технички опремљена нити довољно обучена, а њен командни кадар по стручној спреми није био на висини свог задатка, што се нарочито испољило у операцијама око Скадра. Нарочито треба истаћи да су балкански ратови сасвим јасно показали да се Црна Гора не може више развијати као модерна држава без уклапања у једну ширу државну заједницу, односно без регулисања својих односа са Србијом, било путем уједињења или неким обликом уније. Цјелокупна новонастала ситуација гонила је Црну Гору на тијесни ослонац на Србију.

Још док је трајала опсада Скадра у црногорској влади генерала Митра Мартиновића било је говора о потреби успостављања уније између Црне Горе и Србије. Влада генерала Јанка Вукотића, која је дошла на управу земље по завршетку првог балканског рата, у мају 1913. године, од првог дана свог рада

унијела је у програм: „развијати најпријатељскије и најбратскије односе” са Србијом. У програму свога рада поднесеном краљу Николи 8. 10. 1913. влада генерала Вукотића истакла је као приоритетну неопходност да се између Црне Горе и Србије једним писменим уговором регулишу међусобни односи у питањима: војним, дипломатским, трговинским и уопште економским. „Једном ријечју — двије српске Краљевине, потпуно самосталне и независне, ишле би сложено к остварењу и одбрани заједничких интереса”. Ово, дакле, није био предлог за унију, него за чвршће повезивање двију држава, ради одбране истих националних интереса и ради рјешавања других питања, у првом реду економских.

Почетком новембра 1913. године Црна Гора први пут шаље свог сталног посланика у Београд. То је био Лазар Мијусковић.

Због важности питања, владе и други одговорни чиниоци нијесу говорили за јавност о потреби зближења двију држава, у првом реду због Аустро-Угарске. У прогласима српског краља Петра и црногорског краља Николе о присаједињењу својим државама ослобођених области и експозеу предсједника српске владе Пашића пред Народном скупштином Србије говори се само о извршеном разграничењу између двију држава.

Иницијатива за „реалну” унију потекла је са црногорске стране почетком 1914. године. Српска влада је изразила спремност да се одазове позиву краља Николе ако би он изашао са неким предлогом. Њен предсједник је изјавио да база за разговоре о унији треба да буде гаранција потпуне равноправности обију династија и држава, а остало би било лако ријешити „на општу српску корист без икакве себичности”. У начелу је црногорска влада прихватила предлог.

Односи Црне Горе и Србије нашли су се и на дневном реду новоизабране Црногорске народне скупштине. На првој сједници Скупштине 12. 02. 1914. краљ Никола је у Пријестонији бесједи рекао: „Одбрана добитка и даљи национални успјеси зависе само од сталног заједничког рада са братском Србијом...” У програму рада црногорске владе са којим је она 13. фебруара 1914. године изашла пред Народну скупштину каже се да ће влада водити заједничку војничку и дипломатску акцију са Србијом у свим питањима која подједнако интересују обје краљевине. Влада се обавезала да ће заједно са српском владом уложити све своје снаге у одбрани српских интереса. Програм је био уздржљив у погледу прецизирања односа. Међутим, када се он анализира у цјелини, онда се јасно наслуђује тежња владе ка војној, царинској и дипломатској унији са Србијом. О реформи војске у програму се, између осталог, каже: „Будући са братском Србијом имамо исте задатке, исте циљеве и исти војнички материјал ми ћемо с нашом војничком обуком

и организацијом ићи с њом заједно к једнообразности". А о задацима владе у области финансија каже се: „Наше царинске односе с братском Србијом тако учврстити специјалним уговором, да омогућимо што бољу и тјешњу везу и олакшамо међусобни промет". С предлогом о унији влада није могла отворено изаћи у јавност из два разлога: због осјетљивости краља Николе и због Аустро-Угарске.

О унији су се, међутим, водили тајни преговори. Црногорска влада је вршила притисак на краља Николу да преузме иницијативу и у том циљу упути писмо српском краљу Петру.

Послије дугог колебања краљ Никола је упутио писмо краљу Петру 15. III 1914. Он је указао на потребу полагања чврстих основа њиховом даљем заједничком послу, да би се тиме олакшало рјешење још неријешених националних задатака и да се то питање споразумно ријешити што прије, јер ће то бити корисно за обје земље. „Без одлагања треба да се договоримо о независности и равноправности наших држава и династија, тачно определијелити узајамне обавезе у војним, дипломатским и финансијским стварима". Уколико се ово прихвати, краљ Никола предлаже да се одреде делегати који би израдили предлог уговора према основама изложеним у овом његовом писму.

Опрезни и неповјерљиви Пашић није хтио улазити у преговоре са Црном Гором без знања Русије. Он је заједно са Мијушковићем посјетио Хартвига и упознао га са садржином писма краља Николе. Да би се избјегли евентуални неспоразуми, Пашић је у присуству руског посланика говорио о томе у којим се границама по мишљењу српске владе може постићи споразум. Он је као обавезу са српске стране прихватио услов да се чувају династије и независност држава.

Српска влада је написала текст писма краљу Николи, а краљ Петар га је потписао и одобрио за слање. Писмо је упућено 2. априла. Прихваћен је предлог краља Николе „о стварању чврстих веза" између Србије и Црне Горе и предлог о одређивању делегата који би израдили пројект споразума. Због деликатности посла, предложено је да буде само по један, а не више делегата. Са српске стране за делегата је одређен предсједник владе Пашић, а са црногорске њен посланик у Београду Лазар Мијушковић. Краљ Никола је изразио жељу да се преговори воде у Паризу, али је напоскон прихватио предлог српске владе да се преговара у Београду.

Делегати су се, колико се зна, брзо сагласили о пројекту споразума. Руски посланик у Београду Хартвиг, свакако добро обавјештен о овом проблему, крајем маја 1914. доноси и неке детаље овог пројекта: 1) чување династије и независности; 2) остављање врховне команде уједињене војске сваком владаоцу над трупама у својој земљи; 3) оснивање једног општег генералштаба; 4) координација спољне политике и завођење заједнич-

ких представништава у иностранству за обје државе; 5) изједначење судских и административних установа; 6) финансијска, царинска, поштанска и телефонска унија. Међутим, на том се споразуму до рата није ништа урадило. Краљ Никола се плашио како од премоћи Србије тако и од покрета у Црној Гори за уједињење са Србијом, па није хитао са одлуком о довршењу преговора. У томе су му наруку ишле и неке спољнополитичке околности. Он 11. јуна 1914. године одлази у иностранство, гдје га је и затекао сарајевски атентат 28. јуна 1914.

За атентат у Сарајеву, где је убијен аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд, аустроугарски владајући кругови су Србију оптужили. Њима је атентат послужио као повод да остваре своје империјалистичке циљеве. Црна Гора, иако није оптуживана за атентат, одлучно је стала на страну Србије. Када је српска влада 24. јула 1914. године затражила мишљење црногорске владе поводом аустроугарског ултиматума од претходног дана, српској влади је одговорено слjedeће: „Тешко је ријешити какав одговор да се дадне Аустрији”, а мишљење владе је да се послушају савјети Русије. Црногорска влада поручила је предсједнику српске владе „да нам је зло и добро заједно са Србијом”. Судбина Србије је и судбина Црне Горе, поручују са Цетиња. На питање српског посланика на Цетињу да ли Србија може рачунати на неограничену помоћ Црне Горе у сукобу са Аустро-Угарском, влада је одговорила: „Србија може рачунати на братску и неограничену помоћ Црне Горе, како у овом судбоносном часу за српски народ, тако и у сваком другом”.

У ванредном броју „Гласа Црногорца”, који је изашао 28. јула прије него што је „стигла вијест да је Аустро-Угарска објавила Србији рат, објављен је указ краља Николе о мобилизацији црногорске војске. У истом броју објављена је и размјена депеша између краља Николе и регента Србије Александра.

Истог дана је предсједник српске владе Пашић писао српским посланицима на страни да је Црна Гора објавила општу мобилизацију и да „иде солидарно са Србијом”. На ванредној сједници од 1. 08. 1914. Црногорска народна скупштина једногласно и једнодушно доноси одлуку да се Аустро-Угарској одмах објави рат. Скупштина „најодлучније позива Краљевску Владу да на та насиља и наметнути нам рат одговори ратом, нек загрљена браћа полете сложено у свети бој”. Сходно овој одлуци Народне скупштине, краљ Никола 6. августа 1914. године издаје прокламацају о објави рата Аустро-Угарској.

Први корак у сарадњи Црне Горе и Србије био је одашиљање црногорског делегата у Штаб српске Врховне команде. Делегату је наређено да од српске Врховне команде тражи општи ратни план за операције српске и црногорске војске, нарочито за црногорско ратиште. Прије но што је ушла у рат,

Црна Гора је дала пристанак на вођење заједничких војних операција према плану српске Врховне команде.

Начелник штаба српске Врховне команде војвода Радомир Путник је израдио „заједнички план дејства српске и црногорске војске у рату против Аустро-Угарске“. Разматрајући војничку и политичку ситуацију Србије и Црне Горе, распоред аустроугарске војске према Србији и Црној Гори и распоред и снагу црногорске војске, војвода Путник је предвидио да двије трећине црногорске војске имају бити груписане у рејону Пљеваља за кооперације са српском војском у правцу Сарајева, а остале снаге Црна Гора је имала употријебити за одбрану своје територије — на херцеговачком и ловћенском фронту и на граници према Албанији. У изради овог плана војвода Путник полази од чињенице да тежиште непријатељевог напада чини Србија и да докле постоје јаке српско-црногорске снаге на горњој Дрини усмјерене према Сарајеву херцеговачком и ловћенском фронту не пријети опасност. Дакле, према концепцијама војводе Путника, најсигурнија одбрана Цетиња (пријестонице Црне Горе) била је на горњој Дрини. Ова војводина предвиђања потврдио је и развој ратних догађаја: операције за освајање Ловћена и за продор према Бару, Цетињу и Никшићу аустроугарска врховна команда преузеће тек онда када се српска војска под притиском удружене аустро-њемачко-бугарске војске почетком 1916. године буде повукла на Јадранско море.

Пошто Црна Гора није имала стручно способних официра, краљ Никола 24. 08. 1914. године формира црногорску Врховну команду од српске војне мисије која је дошла у Црну Гору. За начелника Врховне команде именован је генерала Божу Јанковића, а за помоћника пуковника Петра Пешића.

Формирањем црногорске Врховне команде од српских официра црногорска војска је — иако је краљ Никола и даље био њен врховни командант — фактички стављена под команду српске Врховне команде не само у погледу извођења операција него и у погледу снабдијевања ратним материјалом и храном. Формирање црногорске Врховне команде од српских официра захтијевали су и савезници.

Међутим, није било могуће постићи потпуну сагласност и хармонију између краља Николе и српске војне мисије, која је сачињавала црногорску Врховну команду, па је понекад долазило до мањих или већих неспоразума. Али сви су ти неспоразуми рјешавани без тежих посљедица за фронт. Посебно тешка криза у односима између Црне Горе и Србије наступила је крајем јуна и почетком јула 1915. године. Разлог је био упад црногорске војске у сјеверну Албанију и њена окупација Скадра 27. јула 1915. године без знања и одобрења црногорске Врховне команде. Окупација Скадра је извршена по личном налогу краља Николе и црногорске владе. Због окупације Скадра оштро су

реаговали савезници. Начелник црногорске Врховне команде српски генерал Јанковић по налогу српске владе и Врховне команде напушта Црну Гору. Ситуација је донекле ублажена залагањем Русије. Међутим, неповјерење савезника према црногорским владајућим круговима остало је велико. Српска војна мисија, изузев генерала Јанковића, остала је и даље у Црној Гори. Краљ Никола је пуковника Пешића именовao за начелника црногорске Врховне команде.

Окупација Скадра послужила је мјеродавним факторима Србије као погодно средство за компромитовање црногорске династије и званичне Црне Горе. У готово свим извјештајима српских војних и дипломатских представника на Цетињу, и прије и после окупације Скадра, провијава сумња према краљу Николи, као и тежња да се он и црногорска влада осумњиче као неискрени савезници. То се запажа и у извјештајима савезничких дипломатских и војних представника на Цетињу.

Средином маја 1915. године престолонаследник Данило, вјероватно са знањем оца (краља Николе), рекао је српском пуковнику Петру Пешићу да мора скоро ићи у Србију да говори лично са престолонаследником Александром и да ријеше српско питање. „Ми морамо бити једна држава по систему њемачком. То је моје искрено убеђење, то мисли цела Црна Гора. Ја се стављам на челу тога са пуном вољом”. У Београду су прихватили ову поруку. Предсједник српске владе Пашић стилизовао је одговор, који је потписао регент Александар. У одговору је регент изјавио да и он мисли и осјећа да би питање које је изнио црногорски престолонаследник „требало у интересу целог Српског народа благовремено уредити и знати унапред како би требало политику водити у интересу решења општег српскохрватског питања”. У Београду су очекивали долазак престолонаследника Данила и жељели су да то буде прије но што отпочне офанзива коју је српска Врховна команда планирала за лето 1915. године, али која се неће остварити. Ова размјена писама међутим, није дала никакав резултат. Престолонаследник Данило, пошто му је саопштен одговор из Београда, изјавио је да још није вријеме за састанак и да он прво треба да убиједи краља Николу да је једини спас Црне Горе у уједињењу са Србијом.

Иако се Црна Гора декларисала као српска држава а Црногорци своје српство истицали чак више него они у Србији, треба поћи од чињенице да су постојале двије државе са посебним историјским развитком, двије владе и двије династије, свака са својим посебним интересима који су условљавали да свака од њих води своју политику. Династичко питање било је камен спотицања у односима између Црне Горе и Србије и прије рата и у току првог свјетског рата, а тиме и у рјешавању

југословенског питања. Тако су династички интереси бацили у позадину све остале проблеме.

У јесен 1915. године долази до преокрета на балканском ратишту. Шестог октобра почела је велика офанзива аустро-њемачко-бугарске војске на Србију, а 22. октобра почеле су борбе на фронту црногорске Санџачке војске на горњој Дрини код Вишеграда. Српска војска је принуђена на повлачење ка Косову пољу, а одатле преко Албаније и Црне Горе на Јадранско море. Повлачење преко Црне Горе почело је првих дана децембра 1915. године. У тој ситуацији, тешкој за српску војску, црногорска војска добила је изванредно важну улогу: да јој обезбиједи повлачење преко Црне Горе од непријатељског дејства из Санџака, Херцеговине и Боке Которске. Фронтони црногорске војске имали су у почетку улогу заштите десног бока српских трупа, а касније је црногорска војска добила улогу опште заштитнице главних снага српске војске при њеном повлачењу ка Скадру. Тај задатак црногорска војска је успјешно извршила.

Под притиском аустроугарских снага, краљ Никола напушта Црну Гору 19. јануара 1916. године, а прије њега отишао је и предсједник владе Лазар Мијушковић. Црногорској војсци је 21. 01. 1916. саопштена наредба да се распушта. Тако је црногорска војска престала да постоји.

Краљ Никола се по напуштању Црне Горе смјестио у Француској — прво у Бордоу, а затим у Неји код Париза. Он се тамо нашао без војске. У Француској је образовао и владу. Посланик Србије и даље ће бити код црногорског двора, а краљ Никола неће имати свог посланика код српске владе и српског двора.

Српска влада у избјеглиштву на Крфу потпуно је игнорисала краља Николу, јер он више није био важан пошто није имао војске. У избјеглиштву су се нашле и невелике групе Црногораца, које су тамо доспјеле повлачећи се са српском војском или су се саме повукле у данима капитулације Црне Горе. Српска влада ће помагати оне групе Црногораца које ће се опередијелити против црногорске династије, а за уједињење Црне Горе са Србијом под србијанском династијом Караборђевића. Српска влада је помагала и формирање Црногорског одбора за народно уједињење, који је формиран 4. марта 1917. године. Она је и финансирала његов рад. Сједиште Одбора било је номинално у Женеви, мада се већина његових чланова стално налазила у Паризу. Немајући своје војске, црногорска влада у избјеглиштву практично није могла да оствари ни једну своју намјеру. Она није успјела да образује војну јединицу. Против српске владе водила је агитацију међу добровољцима из југословенских крајева који су раније били у саставу црногорске војске па су приликом њене капитулације успјели да се повуку. Ти су добровољци били смјештени на Липару и Корзици. Про-

паганда је вођена међу црногорским и другим југословенским радницима у Америци. Међутим, сва та настојања краља Николе и његове владе завршиће се потпуним неуспјехом.

Напокон, послије ослобођења Црне Горе од аустроугарских окупаторских власти и завршетка првог свјетског рата, у Подгорици (данашњем Титограду) састала се Велика народна скупштина. Скупштина је 26. новембра 1918. донијела одлуку и усвојила резолуцију којом се детронизира (свргава) црногорска династија Петровић-Његош и проглаша уједињење Црне Горе са Србијом под династијом Карађорђевића.

* Извори и литература наведени су у књизи, др Новица Ракочевић, Политички односи Црне Горе и Србије 1903 — 1918. Цетиње 1981.